

Odpowiedzialne wychowanie społeczne w edukacji szkolnej

ALINA RYNIO*

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin, Polska

Odpowiedzialne wychowanie społeczne można uznać za pilną potrzebę czasów, w których żyjemy, a zarazem element integralnego wychowania należnego każdemu człowiekowi. Stanowiąc część wychowania moralnego, winno ono być częścią systemu wychowawczego obowiązującego w każdej szkole. Ponadto powinno uwzględniać specyfikę rozwoju społeczno-moralnego dzieci i młodzieży oraz ciągle niedoceniane i spychane na margines nauczanie i wychowanie moralne i religijne. Publikacja sygnalizuje wagę i znaczenie podjętego tematu w kontekście zasadniczych celów, funkcji i zadań szkoły, przyjętej podstawy programowej, odpowiedzialnego uczestnictwa i obywatelskości, tworzenia dynamicznej i opartej na wartościach struktury programu wychowawczego, a także podstawowych zadań, cech i obowiązków nauczyciela. Całość artykułu kończą wnioski o charakterze ogólnym i aplikacyjnym.

SŁOWA KLUCZOWE: edukacja szkolna, nauczycieli i wychowawców w rozwoju i wychowaniu społecznym, podstawa programowa, rola szkoły, wychowanie społeczne.

Responsible social education in schooling

Responsible social education can be seen as an urgent need of the times in which we live, and at the same time as part of the integral education due to every human being. As a component of moral education, it should be incorporated into the education system in force in every school, as well as take into account the specificity of sociomoral development of children and adolescents and constantly undervalued and marginalized teaching and moral and religious education. The publication signals the importance and significance of the topic undertaken in the context of the fundamental goals, functions, and tasks of the school, the established core curriculum, responsible participation and citizenship, the creation of a dynamic and value-based structure of the education program, as well as the basic tasks, characteristics and responsibilities of the teacher. The whole article ends with conclusions of a general and applied nature.

KEYWORDS: core curriculum, social education, schooling, teachers and educators in social development and education, the role of school.

Wprowadzenie

Mając na uwadze wyjątkową rangę podjętego tematu w niniejszym wprowadzeniu ograniczę się do wyjaśnień terminologicznych i zarysowania podstawowych tez związanych z podjętym tematem.

Mówienie o miejscu i roli szkoły w wychowaniu społecznym zakłada wychowanie do odpowiedzialności i domaga się uznania często kwestionowanej wychowawczej funkcji szkoły. Wymaga uświadomienia sobie zarówno prospołecznego ukierunkowania natury ludzkiej, istoty samego rozwoju i wychowania społecznego, obywatelskości, jak i odpowiedzialności¹.

W integralnym rozwoju i wychowaniu szczególnie na etapie adolescencji i wczesnej dorosłości nie sposób nie uwzględnić specyfiki rozwoju społecznego. W psychologii jest on pojmowany wieloznacznie i jest rozpatrywany przez badaczy jako: ciąg zmian osobowościowych człowieka, który następuje pod wpływem oddziaływań środowiska społecznego, przygotowując go w ten sposób do coraz pełniejszego uczestniczenia w życiu zbiorowym; proces zaopatrywania ludzi w określoną wiedzę i doświadczenia, na które zgłasza zapotrzebowanie dany system społeczny; uzyskiwanie przez jednostkę nowych powiązań z innymi ludźmi dzięki nabytym kompetencjom społecznym.

Dojrzewanie społeczne najogólniej rzecz ujmując, to przejście od poczucia niepewności w grupie rówieśniczej do osiągnięcia pewności i akceptacji przez grupę; od społecznej niezaradności do zaradności; od naśladowania rówieśników do wyemancypowania się; od społecznej nietolerancji do tolerancji. Na rozwój społeczny, podobnie jak na wychowanie, wpływa wiele czynników, ale w szczególności istotne są doświadczane przez dzieci i młodzież zmiany dotyczące sfery psychiki, dojrzewania emocjonalnego czy kształtowania tożsamości. Proces rozwoju społecznego młodego człowieka wymaga wielu umiejętności. Według Kazimierza Czarneckiego „rozwój społeczny to zdobywanie dojrzałości do współżycia w społeczeństwie. Jest to proces uczenia się dostosowania do wzorów grup społecznych, obyczajów i tradycji oraz poznawania istoty wspólnoty, systemu porozumiewania się w współdziałaniu” (Czarnecki, 2007, s.147). Proces zdobywania dojrzałości społecznej jest niewątpliwie bardzo istotnym etapem dla młodego człowieka, ponieważ od niego zależy dalsze funkcjonowanie w społeczeństwie, prawidłowości relacji i stosunków społecznych, a także poczucie akceptacji i przynależności do społeczeństwa.

Szkoła jako miejsce zdobywania wiedzy i umiejętności, przynajmniej w założeniach, jest jedną z najważniejszych instytucji wychowujących, socjalizujących, kulturowych i oświatowych. Ponad szkołą stoi państwo, którego zasadniczym obowiązkiem jest upowszechnianie oświaty na wszystkich stopniach i poziomach, a zwłaszcza walka z analfabetyzmem, aspołecznością i rozmytą moralnością. Obowiązkiem państwa jest troska o dobro ogółu i stworzenie oraz upowszechnienie takiego systemu oświaty, który będzie respektował kulturę danego narodu, jego wartości moralne i religijne. Państwo ma brać na siebie główny ciężar organizowania i prowadzenia nauki, ponieważ tylko ono dysponuje odpowiednimi do tego środkami. Władza państwowa odpowiada za zapewnienie obywatelom prawa do posiadania odpowiedniego systemu oświaty ze wszystkim, co się w tym prawie zawiera. Chodzi tu zwłaszcza o kształcenie nauczycieli, środki na prace badawcze i całą infrastrukturę dydaktyczną.

¹ Powodem powstania niniejszej publikacji jest wyjątkowa waga i znaczenie podjętego w niej tematu. W opracowaniu nawiązuję do autorskich przemyśleń zawartych w monografii z 2019 r. pt. *Wychowanie do odpowiedzialności. Zarys teorii i praktyki pedagogiki integralnej*. Lublin: Wydawnictwo KUL, s. 388–314, jak również innych wcześniejszych opracowań własnych z lat 2004, 2007, 2009, 2010 i 2020.

W społeczeństwie pluralistycznym zapewnienie usług oświatowych jest zadaniem trudnym i złożonym. Państwo, podobnie jak inne instytucje wychowujące, winno mieć świadomość istnienia pewnych granic, których przekraczać mu nie wolno. Chodzi przede wszystkim o prawo rodziców do kształcenia i wychowania swoich dzieci w taki sposób i w takich szkołach, które odpowiadają ich światopoglądowi czy sumieniu. Państwo, działając w duchu pomocniczości, nie musi przejmować wychowawczych funkcji rodziny, wystarczy, że będzie rodzinę wspomagać, a dopiero w sytuacjach trudnych, w których rodzina sobie zupełnie nie radzi, państwo powinno interweniować i spieszyć jej z pomocą.

Warto odnotować, że na temat szkoły od wieków wiele mówiono i pisano. W drugiej połowie XVIII w. działacze Komisji Edukacji Narodowej zabiegali o dobrą, dostępną dla wszystkich szkołę elementarną. W czasach nowożytnych próbowano ją zreformować. W XIX w. tworzono ochronki i żłobki zapewniające opiekę nad dziećmi w wieku przedszkolnym. W XX stuleciu wielokrotnie zmieniano organizację szkół podstawowych i średnich, a od ponad 20 lat trwa permanentna reforma szkolnictwa wyższego. Szkoła nieustannie podlegała zmianie. Jednak nie wymyślono dotąd żadnej instytucji, którą można by ją zastąpić (Chałas, 2009; Lendzion i Braun, 2012 s.5; Skrzyniarz, Śliwerski, 1999).

W kontekście podjętego tematu warto też zauważyć, że postęp naukowy, techniczny, komunikacyjny, przemiany społeczne i polityczne, zmiany obyczajowe we współczesnym świecie otwierają przed człowiekiem ogromne możliwości, stawiają mu nowe wyzwania, ale stwarzają też wiele zagrożeń, niejednokrotnie pozbawiając go korzeni rodzinnych, społecznych i narodowych. Wszystko to sprawia, że na szkołę spada obowiązek nie tylko nauczania, wychowania i wyrównywania szans edukacyjnych, ale także inicjowania aktywności społecznej i kulturowej oraz przygotowania ucznia do życia i radzenia sobie z problemami pojawiającymi się w dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości.

1. Cele, funkcje i zadania szkoły

Szkoła koncentruje się głównie na prowadzeniu działalności dydaktycznej, wychowawczej i opiekuńczej. Nadrzędnym jej celem jest wszechstronny rozwój osobowy ucznia uwzględniający indywidualne zaangażowanie, predyspozycje psychofizyczne, umysłowe, społeczno-moralne, religijne i kulturowe.

Szkoła jest powołana, by każdemu dawać szansę kształtowania własnej osobowości, swe go życia moralnego i duchowego, a także twórczego włączenia się w społeczeństwo. Szkoła realizuje swoje powołanie, gdy pełni funkcję nie tylko nauczającą, ale również wychowującą. Przez proces kształcenia należy rozumieć przekazywanie wiedzy i umiejętności, nabywanie przez ucznia w szkole sprawności, które pozwolą mu zająć właściwe miejsce w przyszłej pracy zawodowej i aktywnie uczestniczyć w życiu społeczności i otaczającego świata. Uczeń w szkole niezależnie od jej typu, jest podmiotem działań wychowawczych.

Pedagogiczny leksykon PWN wyodrębnia następujące funkcje szkoły: 1) rekonstrukcyjną – polegającą na odtwarzaniu kultury uniwersalnej i narodowej; 2) adaptacyjną – pomagającą dostosować się uczniom do zastanych struktur społeczno-politycznych; 3) emancypacyjną – przygotowującą uczniów do systematycznej aktywności samokształceniowej, dzięki czemu będą oni mogli pokonywać istniejące ograniczenia rozwojowe i przekształcać otaczający świat (Milerski i Śliwerski, 2000).

Wobec pomniejszania wychowawczej funkcji szkoły godzi się za Janem Pawłem II docenić współczesnych pedagogów opierających się pokusie deweyowskiego „progresywizmu

pedagogicznego” i redukowania funkcji szkoły do samej dydaktyki, bez kontaktu z tradycją, wychowaniem, etyką i Kościołem. Pamiętać należy, że szkoła poprzez procesy edukacyjne nie tylko ma podawać informacje, rozwijać zdolności intelektualne, fizyczne czy manualne, a przez to przewyższać zjawisko analfabetyzmu, ale ma rozwijać także wrażliwość religijną, moralną, estetyczną i społeczną. Celem szkoły winno być także kształtowanie postawy odpowiedzialności za kształt życia moralnego i narodowego i przygotowanie do życia w rodzinie i społeczeństwie. Szkoła ma rozwijać nie tylko zdolności ucznia, ale ma także realizować wychowanie w wymiarze religijnym i kulturowym. Ma przygotowywać do zawodu, zapoznawać z historią i kulturą, przekazując młodemu pokoleniu spuściznę minionych pokoleń (Rynio, 1999).

Zadaniem szkoły jest „stworzenie uczniom warunków umożliwiających odkrycie siebie, uzyskanie poczucia własnej wartości, dojrzewanie społeczne, a przede wszystkim przeżycie radości z własnego rozwoju” (Denek, 2007, s. 116). Szkoła ma również sprzyjać rozwojowi cech osobowości dziecka koniecznych do aktywnego i etycznego uczestnictwa w życiu społecznym. Sama szkoła, stanowi społeczność, w której kształtują się relacje międzypersonalne i wyrasta zdolność do włączenia się w życie wspólnotowe. Szkoła pretendując do wypełnienia swojej misji wychowawczej musi uszanować podstawowe i fundamentalne prawa osoby ludzkiej, wśród których najważniejsze jest prawo do prawdy, wolności, sprawiedliwości i miłości. I nie tylko uszanować. Proces wychowawczy uda się o tyle, o ile będzie się opierał na tych prawach i o ile będzie się szanować zasadę pomocniczości, dobra wspólnego i ogólnoludzką solidarność (Rynio, 1999).

Podstawą odpowiedzialnego przygotowania wychowanka do czynnego udziału w życiu społecznym jest pomoc młodemu człowiekowi w odkryciu i zrozumieniu powinności uczestnictwa. Szkoła powinna ukazywać ją, jako wymóg o charakterze moralnym i kluczową rzeczywistość w przewyżnianiu różnego rodzaju ubóstwa. Dlatego też szkoła ma umożliwić wychowankowi kształcenie w istotnych wartościach tak, aby umiał je odkrywać i uwewnętrznić. Ważnym zadaniem szkoły jest ukazywanie wychowankom prymatu wartości duchowych nad materialnymi i ekonomicznymi, ponieważ te pierwsze przyczyniają się do rozwoju najszlachetniejszych i najbardziej wartościowych elementów ludzkiej osoby. Edukacja szkolna powinna zatem pomagać w zrozumieniu faktu, że istotą każdego z powołań jest zdolność składania daru z samego siebie, czyli miłość i poświęcenie (Sztaba, 2012).

2. Podstawa programowa a wychowanie do odpowiedzialnego uczestnictwa

Rzeczywistość szkoły zmienia się na naszych oczach. Coraz bardziej dryfuje w kierunku szkoły neutralnej światopoglądowo, w praktyce unicestwiając uniwersalne wartości pomocne w rozpoznawaniu prawdziwej natury człowieczeństwa. Dlatego nie dziwi fakt, że szkoły w Polsce coraz bardziej tracą możliwość formowania uczniów dojrzałych w pojmowaniu tego, co stanowi istotę życia, a zarazem posiadających zasady przewodnie, pozwalające im pokonać sceptycyzm, niepewność i dezorientację, a także odnaleźć się w niełatwym dorosłym świecie bez fanatyzmu, bigoterii, obojętności i postawy w rodzaju: „wszystko mi jedno” lub „jakoś to będzie”. Ciągłe na nowo reformująca się szkoła polska, pomimo pięknych tradycji, z jakich wyrasta, w praktyce często ucieka przed odpowiedzialnością za wychowanie i ukazywanie obiektywnych i zakorzenionych w tradycji kryteriów osądu i wyborów, które uczeń będzie musiał dokonywać w przyszłości (Rynio, 1999, 2004, 2007, 2009, 2010, 2020). W związku z powyższym, zakładając, że wychowanie do odpowiedzialności społecznej stanowi strukturalny element edukacji szkolnej i pozaszkolnej istotne wydają się trzy pytania:

– Jakie miejsce w podstawie programowej stanowiącej bazę w tworzonych programach wychowawczych i przedmiotowych, reformującej się szkoły w Polsce, zajmuje wychowanie społeczne „w” i „do” odpowiedzialności?

– W jaki sposób, budowany na wartościach „opisujących” osobę i stanowiących szansę zgłębienia człowieczeństwa, program wychowawczy – stwarza szansę twórczego włączenia się nauczycieli, uczniów i rodziców w jego opracowanie i realizację?

– Jakie sytuacje wychowawczo-edukacyjne sprzyjają wychowaniu społecznemu „w” i „do” odpowiedzialności?

Mając na uwadze ostatnie pytanie, rozważona zostanie edukacja na godzinach do dyspozycji wychowawcy klasowego, edukacja aksjologiczna na lekcjach przedmiotowych, edukacja poprzez sesje popularno-naukowe, projekty aksjologiczne i apele szkolne.

Analiza *Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej* (Dz. U. z 2017 r. poz. 356), utwierdza w przekonaniu, że wychowanie prospołeczne do odpowiedzialnej obywatelskości jest w nim obecne jako istotne ogniwo aksjologicznej i wielowymiarowej edukacji przedszkolnej i szkolnej, a nawet pozaszkolnej. Wystarczy w tym względzie przeanalizować zakładane w podstawie programowej umiejętności społeczne przedszkolaków czy uczniów szkół podstawowych, nie mówiąc o zakładanych osiągnięciach w zakresie rozumienia podstawowych zasad i pojęć etyki czy osiągnięcia uczniów w zakresie stosowania poznanych zasad. Obowiązujące rozporządzenie Ministra Edukacji w sprawie podstawy programowej zakłada, iż w zakresie umiejętności społecznych uczeń:

- odkrywa, że współtworzy różne wspólnoty osób, np. rodzinę, klasę, państwo;
- identyfikuje się z grupą społeczną, do której należy: rodzina, klasa w szkole, drużyna sportowa, społeczność lokalna, naród; respektuje normy i reguły postępowania w tych grupach;
- wyjaśnia, iż wszyscy ludzie posiadają prawa i obowiązki, wymienia własne prawa i obowiązki, przestrzega ich i stosuje je w codziennym życiu;
- przyjmuje konsekwencje swojego uczestnictwa w grupie i własnego w niej postępowania w odniesieniu do przyjętych norm i zasad;
- ocenia swoje postępowanie i innych osób, odnosząc się do poznanych wartości, takich jak: godność, honor, sprawiedliwość, obowiązkowość, odpowiedzialność, przyjaźń, życzliwość, umiar, powściągliwość, pomoc, zadośćuczynienie, przepraszenie, uznanie, uczciwość, wdzięczność oraz inne, respektowane przez środowisko szkolne;
- przedstawia siebie i grupę, do której należy, zapisuje swój adres, adres szkoły, zawód i miejsce pracy rodziców;
- jest powściągliwy w używaniu takich danych w sytuacjach nowych i wirtualnych;
- rozpoznaje i nazywa wybrane grupy społeczne, do których nie należy, a które wzbudzają jego zainteresowanie, np. drużyny i kluby sportowe, zespoły artystyczne, a także inne narodowości; opowiada ciekawostki historyczne dotyczące regionu, kraju, wyróżniając w nich postaci fikcyjne i realne;
- stosuje pojęcia: porozumienie, umowa; uczestniczy w wyborach samorządu uczniowskiego w klasie, w szkole;
- wymienia przykłady powstałych w efekcie porozumień i umów grup społecznych, np. stowarzyszenia pomocy chorym i niepełnosprawnym dzieciom, organizacje ekologiczne, a także stowarzyszenia dużych grup społecznych, jak miasta i państwa czy Unia Europejska;

– szanuje zwyczaje i tradycje różnych grup społecznych i narodów, przedstawia i porównuje zwyczaje ludzi, np. dotyczące świąt w różnych regionach Polski, a także w różnych krajach; wykorzystuje pracę zespołową w procesie uczenia się, w tym przyjmując rolę lidera zespołu i komunikuje się za pomocą nowych technologii (Dz. U. z 2017 r. poz. 356).

Punkt XIII omawianego rozporządzenia opisuje postulowane osiągnięcia w zakresie rozumienia podstawowych zasad i pojęć etyki, stanowi także, że uczeń:

- ma świadomość, że jako człowiek posiada swoją niezbywalną godność oraz, że wszystkie inne osoby posiadają taką godność;
- odkrywa wolność jako wartość przypisaną osobie, także osobie w jego wieku;
- dostrzega, że granice jego wolności wytycza godność i dobro innych osób, np. z kręgu rodziny, klasy, rówieśników;
- odkrywa, że jego wybór rodzi konsekwencje, które dotyczą jego samego;
- dostrzega, że każdy powinien brać odpowiedzialność za swoje wybory;
- dostrzega, że lepiej poznaje siebie, bardziej się rozwija i czerpie szczęście w relacji z innymi osobami niż w samotności;
- odkrywa, że współtworzy różne wspólnoty osób, np. rodzinę, klasę, państwo;
- ma świadomość, że każdej osobie ludzkiej, także jemu, należy się szacunek, że szacunkiem należy obdarzać także wspólnoty osób – rodzinę, klasę, naród (ojczyznę), w tym wspólnotę religijną
- a także symbole tych wspólnot;
- określa, co jest dobre, a co jest złe, w otaczającym go świecie i w świecie poznawanych tekstów oraz podaje uzasadnienie swojego zdania;
- odróżnia szczęście od doraźnie odczuwanej przyjemności i poznaje, że dobro jest źródłem szczęścia własnego oraz innych osób;
- odkrywa, że wspólnota osób, której jest członkiem, ustanawia swoje zasady (normy) i oczekuje ich respektowania (Dz. U. z 2017 r. poz. 356).

Biorąc zaś pod uwagę osiągnięcia w zakresie stosowania poznanych zasad rozporządzenie, mając na uwadze stan postulowany, stwierdza, że uczeń:

- szanuje godność każdej osoby ludzkiej oraz swoją, wyraża swoim komunikatem werbalnym i niewerbalnym;
- uwzględnia coraz częściej godność i dobro innych osób, podejmując decyzję o działaniu;
- wyraża szacunek wobec osób, wspólnot osób oraz ich symboli w sytuacjach codziennych i uroczystych, przejawiając właściwe zachowanie;
- wchodzi w relacje z innymi osobami (rówieśnikami, nauczycielami), szanując to, co jest wartością dla nich i nazywając to, co jest wartością dla niego;
- naśladuje i przyjmuje jako własne zachowania dobre na podstawie doświadczeń ze świata realnego oraz przykładów płynących z tekstów literackich, filmów i innych źródeł;
- przestrzega zasad obowiązujących we wspólnocie osób, której jest członkiem;
- odkrywa, że współtworzy różne wspólnoty osób, np. rodzinę, klasę, państwo;
- odkrywa, że współtworzy różne wspólnoty osób, np. rodzinę, klasę, państwo;
- ma świadomość, że każdej osobie ludzkiej, także jemu, należy się szacunek, że szacunkiem należy obdarzać także wspólnoty osób – rodzinę, klasę, naród (ojczyznę), w tym wspólnotę religijną
- a także symbole tych wspólnot;
- określa, co jest dobre, a co jest złe, w otaczającym go świecie i w świecie poznawanych tekstów oraz podaje uzasadnienie swojego zdania;
- odróżnia szczęście od doraźnie odczuwanej przyjemności i poznaje, że dobro jest źródłem szczęścia własnego oraz innych osób;

– odkrywa, że wspólnota osób której jest członkiem, ustanawia swoje zasady (normy) i oczekuje ich respektowania (Dz. U. z 2017 r. poz. 356)

Aby jednak postulowany w ministerialnym rozporządzeniu stan osiągnąć, przedszkole czy też szkoła zobligowane są do opracowania i przyjęcia własnego programu wychowania i programów przedmiotowych, poprzez opracowanie ich podstawy, celów, sylwetki wychowanka, zasad wychowawcze, zakresów edukacji, zadań nauczyciela, zasad współpracy z rodziną i metod realizowania programów. Realizacja przyjętego programu wychowania połączona jest z działaniami kształcącymi i opiekuńczymi i obejmuje spektrum zadań istotnych w zakresie wychowania. Zaplanowany i realizowany program wychowawczy, dydaktyczny i opiekuńczy winien być zindywidualizowany i ostatecznie w swoich szczegółach powinien być efektem pracy całego grona pedagogicznego, a także przedstawicieli rodziców, Rady Szkoły i Samorządu Uczniowskiego, oraz sugestii wynikających z diagnozy rozwoju dzieci i młodzieży, jak też specyfiki danego środowiska. Działania wynikające z treści programowych powinny się wyrażać w codziennej pracy edukacyjnej wszystkich pracowników oraz w specjalnie zaprojektowanych formach aktywności rozwijających i uzupełniających wychowawcze uwarunkowania uczęszczających do przedszkola czy szkoły dzieci i młodzieży.

3. Tworzenie dynamicznej struktury programu wychowawczego

Krystyna Chałas, widząc konieczność poszukiwania takich procedur, które pozwolą sprobematyzować intencje i działania towarzyszące opracowywaniu programu wychowawczego szkoły i w ten sposób przyczynią się do demistyfikacji pozoru, w jednym ze swoich artykułów proponuje, aby w tworzeniu dynamicznej struktury programu wychowawczego, otwartego w trakcie jego realizacji na ubogacającą zmianę, która stanie się przestrzenią spotkania podmiotów wychowania i dialogu (nauczycieli, uczniów, rodziców) aby uwzględniono w budowaniu tożsamości szkoły – jako organizacji twórczej, zorientowanej na identyfikowanie szans integralnego rozwoju osoby wychowanka (Chałas, 2017). Jej zdaniem dokonuje się to poprzez kreowanie i realizację programu wychowawczego szkoły i stworzenie dla każdego nauczyciela przedmiotu nauczania, wychowawcy klasowego i opiekuna organizacji szkolnych szansy wdrażania autorskich rozwiązań w zakresie wychowania poprzez opracowanie własnego mikrosystemu wychowawczego, sprzyjającego integralnemu rozwojowi osoby ucznia. Taki mikrosystem nauczania wychowującego i wychowania w klasie szkolnej oraz organizacjach młodzieżowych powinien stanowić istotne ogniwo programu wychowawczego szkoły (Chałas, 2012).

Wśród wstępnych założeń autorka przyjmuje, że teoretyczną podstawę wychowania realizowanego na bazie programu wychowawczego stanowi personalizm chrześcijański, mający swe odzwierciedlenie w naukach o wychowaniu – na gruncie pedagogiki personalistycznej. Tłumacząc pojęcie personalizmu (łac. *persona* – osoba, *personalis* – osobowy), zauważa, że dotyczy on tych prądów i nurtów teorii edukacyjnych, które eksponują wartość osoby – jej godność, samoświadomość, rozumność, wolność, zdolność do urzeczywistniania dobra i dążenia do doskonałości, zdolność do miłości, zdolność do transcendencji. Swoje stanowisko argumentuje poglądami czołowych znawców tej problematyki (E. Mounier, S. Kowalczyk, W. Granat, F. Adamski, Jan Paweł II, M. Nowak, B. Śliwerski; K. Chałas). Powołując się na Jana Pawła II, stwierdza:

Wychowanek jest rozumiany jako osoba, a więc podmiot wychowania. Zgodnie z normą personalistyczną nie powinien być traktowany jako środek do celów, które rodzą się na zewnątrz, poza

nim, a których źródłem może być wychowawca, szkoła, system oświaty. Wychowanek jest celem. W powyższym kontekście priorytetowym zadaniem wychowawczym wydaje się zatem uznanie indywidualności i optymalizacja rozwoju wychowanka: w sferze intelektualnej, emocjonalnej, fizycznej, duchowej – zgodnie z jego możliwościami, przy jednoczesnym uwzględnieniu wieloaspektowej i złożonej osobowości wychowywanego. Wychowanka należy traktować jako integralną całość. Stąd wynika praktyczny wniosek: oddziaływania wychowawcze powinny mieć charakter integralny, docierać do wszystkich stron osobowych, by rozwijać w wychowankach zdolność do integracji myśli, czynów, słów, dawać pełną wizję świata i osoby ludzkiej (Chałas, 2012, s.7).

Następne założenie przyjęte w omawianym opracowaniu K. Chałas odnosi do aksjologicznego wymiaru wychowania i nadaje mu brzmienie: „nie ma wychowania bez wartości. Wychowanie bez wartości jest jak pusty dzwon – bez serca – który mimo rozkołysania nie wyda pożądanego dźwięku” (Chałas, 2012, s. 8). Dalej stwierdza:

W wychowaniu ku wartościom ważnym punktem odniesienia jest koncepcja wartości. Nawiązuje ona do założeń obiektywizmu aksjologicznego, według którego wartości istnieją niezależnie od świadomości, dążeń, uczuć, oceny podmiotu jednostkowego i społecznego. Tak rozumiana wartość jest niezależna od podmiotu, nie zmienia się pod wpływem subiektywnych przeżyć – jest autonomiczna w aspekcie czasowym i treściowym. Jednak domaga się ona odpowiedzi człowieka, adekwatnego wartościowania, przyjęcia pozytywnej postawy wyrażającej się w urzeczywistnieniu wartości, a więc nabywaniu takich ustosunkowań, które stawać się będą cechą jego osobowości. W ten sposób wartości nabierają podmiotowego wymiaru (Chałas, 2012, s. 8).

Inne założenia dotyczą: programu wychowawczego szkoły, integralnego rozwoju oraz integralnego wychowania. Program wychowawczy szkoły autorka definiuje jako całościowy opis celów, zadań, sposobów działań oraz osiągnięć wychowawczych, które zamierza zrealizować szkoła. W momencie jego kreowania jej zdaniem powstają dwa zasadnicze pytania:

– Jakie wartości powinny stanowić podstawę aksjologiczną programu wychowawczego szkoły?

– W jaki sposób zbudować program wychowawczy, by proces wychowania szkolnego miał holistyczny charakter; obejmował wszystkie warstwy życia i funkcjonowania człowieka oraz wszystkie płaszczyzny życia szkoły, w których „rozgrywa się” treść i jakość wychowania; stwarzał szansę twórczego włączania się nauczycieli, uczniów i rodziców w jego opracowywanie i realizację? Na te pytania autorka stara się odpowiedzieć w cytowanym opracowaniu. Z jej dociekań wynika, że opracowując program wychowawczy, pamiętać należy nie tylko dla kogo on powstaje i kim jest ten, dla którego program jest przygotowywany, ale także o integralności wychowania i jego aksjologicznym charakterze. Chcąc pozostać wiernym podstawie programowej, należy zadbać o to, aby pierwszą strukturę tworzył zespół wartości opisujący osobę. Są nimi: godność, rozumność – mądrość, wolność, odpowiedzialność, zdolność do miłości i zdolność do transcendencji. Istotnym zadaniem edukacyjnym jest wspomaganie młodych ludzi w poznaniu tych wartości oraz w ich urzeczywistnieniu. Byłoby też dobrze, gdyby drugą strukturę aksjologiczną tworzyły wartości związane z poszczególnymi „warstwami rozwojowymi” człowieka, tak jak je rozumiał Stefan Kunowski w swej integralnej koncepcji rozwoju i wychowania .

Zdaniem K. Chałas, analizując znaczenie warstw rozwojowych, należy podkreślić, że z każdą warstwą w naturalny sposób łączą się charakterystyczne dla niej wartości. Jednym z istotnych czynników dynamizowania rozwoju poszczególnych warstw i ich wzajemnej integracji jest urzeczywistnianie tych wartości i związek warstw rozwojowych ze strukturami wartości. I tak z warstwą biologiczną związane są wartości witalne: zdrowie, pokarm, powietrze, ruch,

wypoczynek, wartości geograficzno-klimatyczne; wartości materialne: wszystkie dobra materialne ułatwiające życie, zapewniające egzystencję, pieniądze, mieszkanie, środki lokomocji, sprzęt techniczny oraz wartości hedonistyczne: wolność, seks, zabawa. Z warstwą psychiczną integralnie związane są wartości poznawcze: wiedza, nauka, mądrość, odkrywczność, twórczość. Przyjęcie przez młodego człowieka wartości nauki, jego pozytywny stosunek do procesu kształcenia i samokształcenia, zaangażowanie w zdobywanie wiedzy i umiejętności, które stanowią czynniki rozwoju myślenia, wyobraźni, pamięci, uwagi – są to elementy tworzące podstawę rozwoju warstwy psychologicznej. Warstwa socjologiczna wyraża się w spontanicznym szukaniu przez młodego człowieka kontaktów z rówieśnikami, zainteresowaniu inną płcią, budowaniu związków przyjacielskich i uczuciowych, poszukiwaniu uznania jako członek grupy i wspólnoty, podejmowaniu zadań i obowiązków społecznych w rodzinie i klasie szkolnej czy organizacjach młodzieżowych, a w dalszej perspektywie w podejmowaniu działań na rzecz coraz szerszych grup społecznych: parafii, Kościoła, grupy zawodowej, samorządu lokalnego, narodu, państwa. Zaś podstawę rozwoju warstwy socjologicznej stanowi urzeczywistnianie wartości moralnych, wartości osobowych – życia codziennego i wartości społecznych – podstawowych. One warunkują komunikację i integrację społeczną, porozumienie, współpracę i współdziałanie dla dobra wspólnego. Grupę wartości moralnych stanowią: prawość, wierność, poczucie odpowiedzialności, poszanowanie prawdy, dobroć.

Do wartości społecznych jako wartości podstawowych K. Chałas za S. Kunowskim zalicza: Ojczyznę, naród, Kościół, patriotyzm, niepodległość, praworządność, tradycja narodowa, prawa człowieka, godność człowieka, wolność, pokój, tolerancję, sprawiedliwość, równość społeczną, zabezpieczenie społeczne, demokrację, solidarność. Stanowią one fundament porozumienia i działania społecznego. Ich urzeczywistnianie sprawia, że grupa społeczna może razem żyć i komunikować się (Kunowski, 1996, za: Chałas, 2012).

Tworząc program wychowawczy oparty na wartościach, pamiętać też należy, że:

Spektrum wartości osobowych – życia codziennego stanowią: zdrowie, rodzina, szczęście rodzinne, dom, wspólnota, sumienność, uczciwość, honor, odpowiedzialność, posłuszeństwo, opanowanie, cierpliwość, odwaga, koleżeństwo, czystość, samodzielność, umiejętność bycia sobą, lojalność, wytrwałość, prawdomówność, praca, pracowitość, łagodność, ufność, uprzejmość, udzielanie pomocy innym ludziom, punktualność, systematyczność, dyskrecja, szczerowość, stałość przekonań, szacunek, poszanowanie życia, pokora, przebaczenie, wyrzeczenie, jałmużna, dobre obyczaje, sława. Są to wartości zorientowane na funkcjonowanie jednostki w życiu codziennym. Urzeczywistnianie wartości związanych z warstwą socjologiczną stanowi jedno z ważnych źródeł solidarności między narodami. Ta z kolei staje się zasadą moralną. rozwoju warstwy socjologicznej stanowi urzeczywistnianie wartości moralnych, wartości osobowych – życia codziennego i wartości społecznych – podstawowych (Chałas, 2012, s. 11).

One warunkują komunikację i integrację społeczną, porozumienie, współpracę i współdziałanie dla dobra wspólnego. Z kolei grupę wartości moralnych stanowią: prawość, wierność, poczucie odpowiedzialności, poszanowanie prawdy, dobroć. Tworząc program wychowawczy, należy mieć też na uwadze, że „Duże znaczenie dla rozwoju młodego człowieka oraz jego sukcesów w dorosłym życiu ma nabywanie kompetencji społecznych takich jak komunikacja i współpraca w grupie, w tym w środowiskach wirtualnych, udział w projektach zespołowych lub indywidualnych oraz organizacja i zarządzanie projektami” (Chałas, 2012, s. 11). Zastosowanie metody projektu, oprócz wspierania w nabywaniu wspomnianych wyżej kompetencji, pomaga również rozwijać u uczniów przedsiębiorczość i kreatywność oraz umożliwia stosowanie w procesie kształcenia innowacyjnych rozwiązań programowych, organizacyjnych

lub metodycznych. Metoda projektu zakłada znaczną samodzielność i odpowiedzialność uczestników, co stwarza uczniom warunki do indywidualnego kierowania procesu uczenia się. Wspiera integrację zespołu klasowego, w którym uczniowie, dzięki pracy w grupie, uczą się rozwiązywania problemów, aktywnego słuchania, skutecznego komunikowania się, a także wzmacniają poczucie własnej wartości. Metoda projektu wdraża uczniów do planowania oraz organizowania pracy, a także dokonywania samooceny. Projekty swoim zakresem mogą obejmować jeden lub więcej przedmiotów. Pozwalają na współdziałanie szkoły ze środowiskiem lokalnym oraz na zaangażowanie rodziców uczniów, by proces wychowania szkolnego miał charakter holistyczny; obejmował wszystkie warstwy życia i funkcjonowania człowieka oraz wszystkie płaszczyzny życia szkoły, w których „rozgrywa się” treść i jakość wychowania.

Ponadto w takim programie trzeba uwzględnić fakt, że szkoła jest miejscem, gdzie szczególnie pojawiają się okazje do wyzwalania u uczniów zachowań odpowiedzialnych. Są nimi różne uroczystości, imprezy klasowe. Stwarzają one możliwości okazywania sobie serdeczności, sympatii, a nawet usługowości. Szczególną okazją do dzielenia się z drugim bezinteresownością jest pomoc w nauce. Taka pomoc daje również wiele radości z własnej pracy, utwierdza ucznia w przekonaniu, że jest potrzebny w klasie. Powierzenie młodzieży zadań nastawionych na niesienie dobra innym w warunkach życia szkolnego obejmuje również różne formy działalności samoobsługowej. Są nimi na przykład takie zadania jak: dbałość o czystość w klasie, o jej wygląd estetyczny, o teren wokół szkoły.

Twórcy podstawy programowej, wychodząc z założenia, że kształcenie i wychowanie winny iść ze sobą w parze, a rozwojowi wiedzy powinna towarzyszyć kultura fizyczna, moralna i społeczna pozwalająca w pełni zrealizować własne człowieczeństwo, stoją na stanowisku, że szkoła nie może zaniedbywać integralnego wychowania i godzić się na jednostronne przesunięcie w kierunku wykształcenia przy równoczesnej alienacji wychowania i przyzwyczajaniu młodego człowieka do bycia przedmiotem wielorakiej manipulacji. Ich zdaniem w podejmowaniu należycie rozumianego wychowania szkolnego należy uwzględnić całą tradycję i historię danego narodu, państwa, regionu, społeczeństwa. Równocześnie szkoła ma wykluczyć wszelki monopol, który sprzeciwia się godności i prawom osoby, pokojowemu współżyciu, postępowi i upowszechnieniu kultury. Celem szkoły winno być także kształtowanie postawy odpowiedzialności za kształt życia moralnego i narodowego oraz przygotowanie do życia w rodzinie i społeczeństwie.

4. Podstawowe zadania nauczyciela

Wobec niepokojących przejawów życia społecznego autorzy podstawy programowej widzą potrzebę wypracowania programu wychowawczego i takiego systemu kształcenia, który byłby sojusznikiem młodego człowieka w jego ustawicznym napięciu między istnieniem a stawianiem się osobą, wiele miejsca i uwagi poświęcają postawie nauczycieli. Podstawowe zadanie nauczyciela, wychowawcy ustawodawca widzi nie tylko w kształtowaniu osoby, ale w stworzeniu korzystnych warunków dla jego integralnego i dostosowanego do jego możliwości rozwoju. Realizacja tego zadania dokonuje się na drodze spotykania się osób i przekazywania odpowiednich dla tego rozwoju wartości i postaw. Każdy nauczyciel ma być świadom cięższej nań misji wychowawczej i wiedzieć, że jego powinnością jest nie tylko przekazywanie wiedzy, ale umiejętność jej praktycznego zastosowania przez uczniów w zetknięciu z otaczającym światem. W postawie nauczyciela oprócz przykładu życia i budzenia osobistej inicjatywy i współdziałania uczniów bardzo ważna jest postawa rozumnej

miłości i otwartości polegającej na autentycznym „byciu dla osoby i przeżywania z osobą”. Otwarcie w granicach miłości rodzi wspólne przeżywanie i współodczuwanie wychowawcy i wychowanka. Dzięki miłości wychowawcy wychowywany wyzwała swoją wolność, tworzy w sobie postawę otwartości i kształtuje świadomość normatywną.

Misja „prowadzenia dzieci” w celu nauczania ich odpowiedzialnego kroczenia drogą życia zakłada obiektywną potrzebę kompetentnego przygotowania ze strony nauczających. Aby podnosić umysły i serca dzieci, trzeba się kształcić. Trzeba osiągnąć odpowiedni poziom intelektualny, moralny, a tego się nie zdobywa poprzez powierzchowne studium.

Aby jednak wychowanie do odpowiedzialności społecznej stało się realnie strukturalnym ogniwem edukacji szkolnej niezbędna jest zawodowa odpowiedzialność nauczyciela. Ogólnie jest ona określana jako podstawowa cecha relacji wychowawczej, odnosząca się tak do wychowawcy (nauczyciela) i jego działań, jak i do wychowanka (ucznia) oraz jego aktywności, której celem jest optymalizacja oddziaływań pedagogicznych, jak również ochrona dobra osób uczestniczących w interakcji wychowawczej (Rynio, 2010).

5. Cechy i obowiązki decydujące o zawodowej odpowiedzialności nauczyciela

Jakie zatem cechy i obowiązki decydują o odpowiedzialności zawodowej nauczyciela? Z pewnością są nimi: świadome i celowe kierowanie własnym rozwojem (aktywność samokształceniowa i samodoskonaląca nauczycieli); świadomość ważności powołania oraz wierność misji nauczycielskiej; autonomia moralna; szacunek dla innych i uznanie ich praw; liczenie się ze skutkami swojego działania; współpraca z rodzicami i znajomość warunków jej skuteczności; posiadanie zdolności empatii, rozumienie uczuć innych i wrażliwość na nie; troska o systematyczny rozwój predyspozycji, kompetencji oraz umiejętności wymaganych od siebie jako dydaktyka, wychowawcy i opiekuna; profesjonalne wypełnienie obowiązków edukacyjnych wobec wychowanków; gromadzenie informacji zwrotnych; harmonijne współdziałanie ze wszystkimi podmiotami współwychowującymi i nadzorującymi; poszanowanie, ubogacanie i wierne przekazywanie dziedzictwa kulturowego; pielęgnowanie zapisanych w rozporządzeniu Ministra wartości uniwersalnych (chodzi o prawdę, dobro i piękno); rozumienie i potrzeba uświęconego przez tradycję wychowania moralnego i społecznego; znajomość skutecznego wychowania do wartości w szkole; otwartość na tzw. znaki czasu.

Nie zamierzając w sposób wyczerpujący omawiać poszczególnych obowiązków edukacyjnych nauczyciela i wychowawcy wobec uczniów, w tym miejscu ograniczę się jedynie do krótkiego komentarza skoncentrowanego wokół pytania: Jak zatem nauczyciel i wychowawca ma oddziaływać na dzieci i młodzież, aby jego oddziaływanie było skuteczne i przynosiło wymierne efekty? Odpowiedź jest prosta: ma być dobrym nauczycielem i wychowawcą, który jasno widzi cel swoich dążeń, głoszone wartości potwierdza swoim życiem, kocha dzieci i młodzież. Jest odważny, mówi prawdę, wyraża swoje autentyczne przekonania, opowiada się za zasadami moralnymi, staje w obronie krzywdzonych, w odpowiedni sposób upomina tych, którzy źle postępują, zawsze służy innym radą i pomocą. Ma świadomość swoich obowiązków i powinności, ustawicznie doksztalca się, jest życzliwy i taktowny, czuje się odpowiedzialny za siebie i za innych. Swoje zadania realizuje w sposób kompetentny. Cechuje go pozytywne podejście do drugiego człowieka i społeczności, do których przynależy. Wspiera młodych w podejmowanych wysiłkach, dbając o ich solidne wykształcenie i wychowanie, o dobry start w dorosłe życie. Uczy samodzielności w poznawaniu świata oraz odpowiedzialności za swoje postępowanie. Skuteczność jego nauczania kryje się w postawie odkrywania rzeczywistości

razem z uczniem, w poznawaniu prawdy. Profesjonalne wypełnienie obowiązków edukacyjnych wobec uczniów i wychowanków zakłada znajomość Karty Nauczyciela (KN), gdzie w rozdziale 2 p.6 możemy przeczytać:

Nauczyciel obowiązany jest rzetelnie realizować zadania związane z powierzonym mu stanowiskiem oraz podstawowymi funkcjami szkoły: dydaktyczną, wychowawczą i opiekuńczą; wspierać każdego ucznia w jego rozwoju [...]. Nauczyciel obowiązany jest kształcić i wychowywać młodzież w umiłowaniu Ojczyzny, w poszanowaniu Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, w atmosferze wolności sumienia i szacunku dla każdego człowieka; dbać o kształtowanie u uczniów postaw moralnych i obywatelskich zgodnie z ideą demokracji, pokoju i przyjaźni między ludźmi różnych narodów, ras i światopoglądów (KN, 2002, s. 3).

Oznak odpowiedzialności wychowawczej należy też upatrywać w umiejętności budowania międzyosobowych więzi i wewnętrznej siły grupy wychowawczej bazującej na wzajemnym szacunku, zaufaniu i dialogu. Podstawą odpowiedzialności wychowawczej jest respektowanie dobra i godności dziecka oraz poszanowanie i akceptacja jego indywidualności. Pozycję wychowawcy buduje jego postawa odpowiedzialności za wychowanków, którzy zostali powierzeni jego opiece, i którym on ma obowiązek wskazywać właściwą drogę formacji moralnej i społecznej.

Odpowiedzialny za siebie i innych nauczyciel wie, że jego zawód jest najwdzięczniejszym zawodem świata, w którym „rozdaje się” i przekazuje samego siebie, zdobytą wiedzę, mnoży się mądrość, obdarza prawdą i dobrem, wpływając na stan posiadania wiedzy uczniów, ich światopogląd, postawy i wybory a zarazem przyszłe koleje życia. Zdaje sobie sprawę, że w wychowaniu najważniejszy jest przykład, doświadczenie, spotkanie i dialog. Taki nauczyciel wie, że uczniowie nie nauczą się odpowiedzialnej wolności, jeśli nie spotkają na swojej drodze nauczycieli i wychowawców, którzy cenili sobie wolność. W wychowaniu, tak jak i w życiu, wszyscy potrzebujemy mistrzów, którzy pomimo naszej dysproporcji strukturalnej i ciągłego poddawania nas pod panowanie dyktatury „tyranii potrzeb” będą nam przypominać, że nie jesteśmy przypadkowym produktem ewolucji, i że, aby być dla siebie, trzeba być dla kogoś innego. Kogoś, kto pozwala doświadczyć, czym jest prawda, dobro i piękno, o których jest mowa w preambule do Załączników nr 1 i nr 2 rozporządzenia Ministra Edukacji w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej z 2017 roku.

Odpowiedzialnie wychowujący nauczyciel jest świadom, że skuteczne wychowanie społeczne może dokonać się jedynie we współpracy różnych podmiotów procesu wychowania, ukierunkowanej na realizowania tego samego celu, tego samego modelu, tych samych wartości.

Ma świadomość, że wśród zagrożeń wychowania najbezpieczniejszy jest propagowany powszechnie permissywnizm moralny odnoszący się do podstawowych wartości życia ludzkiego i brak przynależności. Dlatego też nie stroni od podstawowych pytań: Do czego wychować i według jakiego modelu wychowywać? Wychowujący nauczyciel zdaje sobie sprawę, że zgodnie ze słowami Seneki Młodsze „Żaden wiatr nie sprzyja marynarzowi, który nie wie, do jakiego portu zmierza” (cyt. za: Z. Grocholewski, 2009, s. 21). Taki nauczyciel wie, że w dobrej szkole kształtuje się poczucie obywatelskiej odpowiedzialności za podejmowane czynności i realizuje się wychowanie społeczne i obywatelskie. Kształtuje się młodych ludzi na mądrych obywateli, odpowiedzialnych za siebie, innych, kraj, na ludzi z poczuciem misji. Wychowanie rozwijające poczucie misji „nie ma na celu urabiania uciążliwych samozwańczych misjonarzy, ale jak pisze Marek Rembierz, dąży do kształtowania ludzi, którym chodzi „o coś więcej” niż tylko bycie biernym konsumentem podstawianych im ofert”(Rembierz, 2016, s. 27).

Wnioski

Pomimo więc, że tym, co często jeszcze określa współczesną szkołę jest zamęt w klasie, nauczyciele pozbawieni motywacji, niestabilne prawo i trudności w pełnieniu przez szkołę funkcji środowiska wychowującego, to są wciąż jeszcze uczniowie i nauczyciele podejmujący wyzwanie. Jednak zawsze potrzebna jest propozycja, która poruszy ich życie. Wszak jedynym punktem, od którego można rozpocząć na nowo, również gdy zdaje się królować chaos, jest osoba („ja”). Szlachetne wychowanie dzieci i młodzieży za jakie może uchodzić oparte na wartościach wychowanie integralne to najważniejsze zadanie ludzi dorosłych, gdyż nic poza dobrym wychowaniem nie może zapewnić godnej przyszłości ani poszczególnych rodzin ani całego społeczeństwa. Nie jest jednak możliwe kształtowanie dojrzałych postaw obywatelskich dzieci i młodzieży, jeśli równie dojrzały nie okażą się ludzie dorośli. Kryzys dorosłych nieuchronnie prowadzi do jeszcze większego kryzysu ludzi młodych.

Warto zauważyć, iż w polskich szkołach, po 1989 roku marksistowskie fikcje pedagogiczne zostały niemal natychmiast zastąpione równie szkodliwymi ideologiami „postępowych” reformatorów i ideologów. Przez ostatnich kilkanaście lat „nowocześni pedagodzy” – wbrew oczywistym faktom – powtarzali i powtarzają archaiczne mity o spontanicznej samorealizacji, o potrzebie tolerancji, o szkole neutralnej światopoglądowo (mimo, że niektóre światopoglądy są przestępcze!) czy o wychowaniu bez stresów, a zatem również bez ponoszenia przez uczniów konsekwencji ich własnych czynów. Powyższe analizy ukazują, jak aktualne jest rozumne podjęcie problemu integralnego wychowania na terenie szkoły. Zaczyna się ono od bycia „ja” w szkole z całą przestrzenią ludzkiego człowieczeństwa: ucznia, nauczyciela, a także rodzica. Pragnienie ludzkiego „ja” jest większe od każdego osiągniętego efektu, od każdego rozczarowania i trwa nawet w sytuacji niesprawiedliwości, wykluczenia i masakrycznych skutków wojny. Jeżeli czegoś nie rozpoczyna ludzkie „ja” człowieka, nic się tak naprawdę nie zaczyna. Wydaje się wówczas, że rzeczywistość kontynuuje obojętnie swój bieg, a człowiek żyje, znosząc okoliczności, czując się niewolnikiem zniechęconym lub znudzonym przy pierwszym podejmowanym kroku.

Tylko kiedy rozpoczyna się coś na nowo, stawiając na serio własne pytania i realizując pilne potrzeby, kryjące się za pragnieniem znaczenia, prawdy i piękna, które nas tworzą, rzeczywistość otwiera swój skarbiec okazji, spotkań i odkryć. Jeżeli tak nie jest, szkoła, a także uniwersytet jaki by nie był: państwowy czy katolicki – jak i każde inne miejsce, stanie się anonimową pustynią, gdzie osoby spotykają się powierzchownie, ukazując jedynie swoją zewnętrzną stronę, często bardzo płytko, a więc i gwałtownie. Wykłady, lekcje, ćwiczenia, konwersatoria i rozmowy zamiast stanowić miejsce, gdzie człowiek uczy się być wolnym, stają się jarmarkiem „pól niewolników”. Zamiast być nadzieją na lepszą przyszłość w wymiarze osobistym i społecznym, pogłębiają jedynie istniejące kryzysy, w tym kryzys nauczania i wychowania, którego niejednokrotnie jesteśmy świadkami i kreatorami. „Kryzysy nauczania [jak pisał Charles Péguy w 1904 roku, w artykule poświęconym szkole] nie są kryzysami nauczania, są kryzysami życia i kryzysami braku odpowiedzialności. Społeczeństwo, które nie naucza, jest społeczeństwem, które nie kocha siebie, które się nie szanuje. Jest to właśnie przypadek współczesnego społeczeństwa” (Péguy 1997, s. 39). Słowa te mają niezwykłą aktualność w czasach, w których za wschodnią granicą naszego państwa na Ukrainie od 24 lutego ubiegłego roku toczy się straszliwa i bestialska wojna wywołana przez Rosję.

Z dokonanych analiz wynika, że szkoła jest powołana, by każdemu dawać szansę kształtowania własnej osobowości, swego życia moralnego i duchowego, a także twórczego i zarazem

odpowiedzialnego włączenia się w społeczeństwo. Szkoła realizuje swoje powołanie, gdy pełni funkcję nie tylko nauczającą, ale i wychowującą. Przez proces kształcenia rozumieć należy przekazywanie wiedzy i umiejętności, by uczeń w szkole nabywał sprawności, które pozwolą mu zająć właściwe miejsce w przyszłej pracy zawodowej i aktywnie uczestniczyć w życiu społeczności i otaczającego świata (Jan Paweł II, 1982). Uczeń w szkole i to niezależnie od jej typu jest podmiotem działań wychowawczych, a każdy nauczyciel pełni funkcję wychowawczą.

Jednak instytucje kształcące i wychowujące, w tym szkoły czy uniwersytet, nie są i nie mogą być poza światem, poza narodem, poza społeczeństwem. Przeciwnie, znajdują się u samych korzeni tych społeczności, są wyrazem troski i odpowiedzialności za teraźniejszość i przyszłość. Tym niemniej żaden socjolog czy demokratyczny pedagog ani żaden najlepszy minister nie są w stanie sprawić, aby „ja” osoby podjęło bycie w szkole czy na uniwersytecie na właściwym poziomie, to znaczy na poziomie odpowiedzialnej wolności.

Zatem dobra szkoła to taka, która pomaga swym wychowankom dostrzegać, rozwijać i chronić to, co szlachetne. Taka szkoła pomaga im, by nie tylko rozumieli przedmioty szkolne, ale też by coraz dojrzalej rozumieli samych siebie oraz sens swojego życia i potrzebę przynależności. Dobra szkoła, dobry uniwersytet, wprowadza w relacje i wartości, które chronią rozwój człowieka i prowadzą do trwałego szczęścia. Dobry wykładowca, nauczyciel i wychowawca to realista, który uczy realizmu i pokazuje wartość tradycji, dialogu, wiary i kultury. To ktoś, kto potrafi wyjaśnić, że nie jest możliwa spontaniczna samorealizacja, że wiedza nie jest jeszcze mądrością, że być przyjacielem samego siebie, to stawiać sobie mądre i twarde wymagania. Dzięki takim wychowawcom szkoła, w tym także uniwersytet stają się miejscem prawdziwego rozwoju i nadziei na przyszłość, a uczniowie podejmując proces autoformacji i samowychowania, bardziej cieszą się tym, kim są niż tym, co posiadają.

W programowaniu wychowania do społecznej i zarazem obywatelskiej odpowiedzialności w szkole nie można zapomnieć o otwartości względem społeczeństwa i narodu żyjącego w określonej historii i tradycji kulturowej. Szkoła nie może być zamknięta na wartości jako takie, w tym wartość odpowiedzialności i wartości moralne. Nie może nie chcieć kształtować ludzi sumienia. Być zaś człowiekiem sumienia znaczy – jak powiedział Jan Paweł II w Skoczowie – wymagać od siebie, podnosić się z własnych upadków, ciągle na nowo się nawracać. Być człowiekiem sumienia to znaczy zaangażować się w budowanie Królestwa Bożego: królestwa prawdy i życia, sprawiedliwości, miłości i pokoju w naszych rodzinach, w społecznościach, w których żyjemy, i w całej Ojczyźnie. To znaczy także podejmować odważnie odpowiedzialność za sprawy publiczne: troszczyć się o dobro wspólne i nie zamykać oczu na biedę i potrzeby bliźnich w duchu ewangelicznej solidarności: „Jedni drugich brzemiona noście” (Ga.6,2) (Jan Paweł II, 1995).

Powyższe wnioski i praktyczne aplikacje pedagogiczne w żaden sposób nie wyczerpują szerokiego zakresu problemów, które mogą stanowić przedmiot dalszej refleksji i badań w obszarze podjętego tematu. One ten ważny temat w określonych aspektach przybliżają i sygnalizują jego wagę i znaczenie.

Bibliografia:

- Chałas, K. (2012). *Optymalizacja szans edukacyjnych młodzieży gimnazjalnej – perspektywa aksjologiczna. Badania w działaniu. Z doświadczeń Towarzystwa Gimnazjów Poszukujących z Małych Miast i Wsi*. Warszawa: Oficyna Drukarska Jacek Chmielewski.
- Chałas, K. (2017). Wartości w programie wychowawczym szkoły służące integralnemu rozwojowi i wychowaniu ucznia W: E. Stawecka (red.meryt.), *Materiały pokonferencyjne ORE* (s. 1–31). Warszawa.

- Chałas, K. (red.). (2009). *Kreowanie tożsamości szkoły*, T. 1. *Konteksty teoretyczne, poglądy, wyniki badań*. Lublin: Wydawnictwo KUL, s. 97-102.
- Chałas, K. (red.). (2006). *Wychowanie ku wartościom. Elementy teorii i praktyki*, t. 1. Lublin–Kielce: „Jedność”.
- Czarnecki, K. (2007). *Psychologia rozwojowa, osobowości i zachowania człowieka*. Sosnowiec: Oficyna Wydawnicza „Humanitas”.
- Denek, K. (2007). *Tatrzańskie dyskursy wokół edukacji jutra*. W: T. Koszczyk, J. Jonkisz i S. Toczek-Werner (red.), *Edukacja jutra. XIII Tatrzańskie Seminarium naukowe* (t. 1) Wrocław: Wydawnictwo WTN, s. 113–192.
- Grocholewski, Z. (2009). *Integralne wychowanie według bł. Edmunda Bojanowskiego*. W: *Służyć i wywoływać do miłości. Błogosławiony Edmund Bojanowski – wychowawca i apostoł laikatu*. Red. S. Loyola Opiela, o. Arkadiusz Smagacz, ks. Stanisław Wilk. Lublin: Wydawnictwo KU, s.17-38.
- Jan Paweł II, (1982). Do nauczycieli i studentów, Glasgow 1 VI 1982, *L'Osservatore Romano* 3 (1982), nr 10, s. 29.
- Jan Paweł II, (1995). *Polska potrzebuje dzisiaj ludzi sumienia*, *L'Osservatore Romano* 16 (7), s. 26–30.
- Karta Nauczyciela (2002). Warszawa: WSiP.
- Milerski, B. i Śliwerski, B. (2000). *Pedagogika*. W: B. Milerski i B. Śliwerski, (red.), *Leksykon PWN*. Warszawa: „Żak”.
- Kunowski, S. (1996). *Podstawy współczesnej pedagogiki*. Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie.
- Rembierz, M. (2016). Pedagogiczna pasja jako filozofia życia, *Studia z Teorii Wychowania* 7 (1), s. 11–49.
- Péguy, Ch. (1997). *Lui é qui*, Milano: Bur.
- Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej (Dz. U. z 2017 r. poz. 356)
- Rynio, A. (2009). *Dojrzałość nauczycieli warunkiem twórczego rozwoju i przetrwania cywilizacji*. W: B. Zawadzka (red.), *Szkoła w perspektywie XXI wieku. Teraźniejszość – przyszłość* (s. 41–51). Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego.
- Rynio, A. (2004). *Integralne wychowanie w myśli Jana Pawła II*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Rynio, A. (2007). *Integralne wychowanie szansą społecznego rozwoju i przetrwania w świetle nauczania Jana Pawła II*, *Studia Sandomierskie. Teologia – Filozofia – Historia* XIV, s. 193–206.
- Rynio, A. (2020). *Idea Narodu i odpowiedzialności za Naród w kazaniach Milenijnych Czciwego Sługi Bożego Kardynała Stefana Wyszyńskiego*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Rynio, A. (2010). Nauczyciel między ideałem mistrzostwa a rzeczywistością. W: K. Stępień (red.), *Zawód nauczyciel. Trudności i perspektywy* (s. 7–29). Lublin: IEN.
- Rynio, A. (2010). *Społeczne wychowanie młodzieży w nauczaniu Prymasa Tysiąclecia jako warunek przetrwania narodu i kultury*. W: *O społeczeństwie wychowaniu i pracy w myśli Kardynała Stefana Wyszyńskiego*, L. Marszałek i A. Solaka (red.) (s. 79–102). Warszawa: Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- Rynio, A. (1999). *Szkoła w wychowaniu moralnym*. W: A. Rynio, (red.), *Pedagogika katolicka. Zagadnienia wybrane* (s. 359–372). Stalowa Wola: Oficyna Wydawnicza Fundacji Uniwersyteckiej w Stalowej Woli.
- Rynio, A. (2019). *Wychowanie do odpowiedzialności. Studium teorii i praktyki pedagogiki integralnej*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Skrzyniarz, R., Lenzion, A. i Braun, K. (red.). (2012). Wstęp. W: *Szkoła w integralnym rozwoju ucznia i nauczyciela. Stan faktyczny i postulowany*, Lublin: TN KUL.
- Sztaba, M. (2012). *Wychowane społeczne w świetle nauczania Karola Wojtyły Jana Pawła II*. Lublin: TN KUL.
- Śliwerski, B. (1999). Czy szkoła może jeszcze wychowywać?. W: B. Śliwerski, (red.), *Jak skutecznie nauczać i wychowywać we współczesnej szkole?* (s 78-101). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

